

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond
Eesti-uuringute Tippkeskus

Meie tulevikud: taevatrepp?

Our futures: Stairway to heaven?

EKM folkloristika osakonna korraline seminar
27. september 2021
Esna kunstigaleriis

Kava ja ettekannete teesid

Tartu 2021
EKM Teaduskirjastus

Koostanud: Mare Kõiva
Toimetanud: Asta Niinemets
Kaane kujundanud: Andres Kuperjanov
Küljendanud: Diana Kahre
Veebistus: Andrus Tins

Seminari koduleht:

<http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2021/esna>

Korraldustoimkond:

Reet Hiimäe, reet@folklore.ee
Mare Kõiva, mare@folklore.ee
Anne Ostrak, anne.ostrak@folklore.ee
Piret Voolaid, piret@folklore.ee

Seminari toimumist toetavad:

projekt EKM 8-2/20/3 “Folkloori narratiivsed ja uskumuslikud aspektid”
(1.02.2020–31.12.2023) ja Eesti-uuringute Tippkeskus, TK-145

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

Eesti Kirjandusmuuseum

CEES CENTRE OF EXCELLENCE
IN ESTONIAN STUDIES

ISBN 978-9916-659-13-7 (trükis)

ISBN 978-9916-659-14-4 (pdf)

© Autorid, 2021

© Kaanekujundus Andres Kuperjanov, 2021

© Eesti Kirjandusmuuseum, 2021

KAVA

12.00–13.00 **Tutvumine Esnaga**
Martin ja Lilian Bristol: Esna galeriaga tutvumine

13.00–13.30 **Lõunapaus**

13.30–17.00 **Seminar**

Nikolai Anisimov: “Kord aastas tulnud kevadpüha...”: ühest udmurdi kevadpühast

Anastasiya Fiadotava: Comedy in Eastern Europe during the first wave of COVID-19 pandemic

Reet Hiiemäe: Mütologiseeritud metafoorid tänapäeva rändenarratiivides

Tõnno Jonuks: Mütoloogilised loomad Eesti muinasajal

Eda Kalmre: Suurärimees ja Kriimani mõisa viimane omanik Karl Jänes elus ja folklooris

Katre Kikas: (Lähi)lugejana arhiivis

Andres Kuperjanov: Kadakas

Nikolay Kuznetsov: Kultuurispetsiifiliste sõnade tõlkimine eesti-komi sõnastikus

Mare Kõiva: Vernakulaarsed mudelid: taevas ja paradiis läänemeresoome ja idaslaavi folkloori põhjal

17.00–17.15 **Kohvipaus**

17.15–18.00 **Seminar jätkub**

18.00 **Lõpetamine**

Eessõna

Seminaril avatakse EKM folkloristika osakonna teadlaste viimaseid uurimistulemusi, rakendades kriitilise analüüsi meetodeid. Seminari siht on arutleda folkloristikas toimunud muutuste üle, kuid jutuks tulevad ka projektsioonid ja mõtteavaldused tuleviku teemal. Mis on toimunud usundi, narratiivide/narratiivsuse, subjektiivsuse, vabaduse ja võimu, tähenduse ja tõlgendusvõimaluste avaraumise ja/või kitsenemise tingimustes? Kas on olulisi paradigmuuutusi? Missuguseid väljakutseid ja võimalusi pakub teadusharude ja kutsealade koostöö? Kuidas suhtuda postulaatidesse nagu nt digihumanitaaria alguspunkt 2013? Missugused on reaalsed tulemused perioodil 1990–2021?

Seminar tähistab tänapäeva-uuringute ja rahvausundi uurimise 30., serveri Haldjas 26. ja eelretsenseeritavate ajakirjade 25., mitmete tähtteoste ja lugejalemmikute ilmumise 26., andmebaaside ja digiandmete analüütika 26. aastapäeva.

Seminari pealkiri tõukub Led Zeppelini programmisest laulust “Stairway to Heaven”.

“Kord aastas tulnud kevadpüha...”: ühest udmurdi kevadpühast

Nikolai Anisimov

Udmurdi rahvakalendris on eriti oluline kevadpüha *Bōdzhōm nunal* (suur päev), mis peegeldub tema nimes ja hõlmab terve rituaalide ja kommete kompleksi. Udmurtide traditsiooniliste vaadete järgi algas uus aasta selle kevadpüha tähistamisega. Nüüd on tähistamise päev sobitatud õigeusu lihavõtetega. Tähistamine kestab harilikult terve nädala. Pühapäeval, nädal enne *Bōdzhōm nunali* puhastavad inimesed oma talusid ja maju, õigeusklikud udmurdid asendavad eelmise aasta pajuoksad uutega. Kolmapäeva õhtul, mõnes paigas neljapäeval, kaitsevad nad oma kodusid ja talusid teispoolsete vaimude eest, kes udmurtide uskumise kohaselt poetuvad elavate maailmasse. Samal päeval toimub rituaal *shajtan ullyan* – kurjade vaimude väljaajamine. Laupäeval käiakse saunas ja valmistatakse kohtama kevadpüha. Peapüha saabub pühapäeval. Hommikul käivad lapsed mööda küla majades ringi ning koguvad värvitud mune ja kingitusi, hiljem mängivad nad kõrgemal asuvates kohtades. Sellel päeval viiakse läbi suguvõsa-sisene rituaalne külaskäik üksteise juurde. Mõnedes traditsioonides järgmistel päevadel pärast kevadpüha tähistatakse *Akaškat* (adrapüha), mis on pühendatud esimesele vaole. Samal päeval korraldatakse ka hobuste võidujookse, palvust ja käiakse üksteisel külas. Varem on Kaama-taguste udmurtide juures olnud kombeks kevadsanditamine, mis sisaldas looduse ja inimese viljakusele suunatud erootilisi motiive. Tänapäeval on paljud rituaali etapid ja elemendid kadunud või eksisteerivad lihtsustatud kujul, aga arusaam kõnealuse perioodi sakraalsusest ja pidulikkusest jääb.

Comedy in Eastern Europe during the first wave of COVID-19 pandemic

Anastasiya Fiadotava

Similar to governments all over the world, in the spring of 2020 the governments of most Eastern European nations introduced various measures to prevent the rapid spread of COVID-19. The measures ranged from advising the population to respect social distancing rules to full lockdowns lasting for weeks or even months. The changes in social life had an immediate impact on the comedy industry, which had to adapt to the new circumstances in order to keep its audiences and support comedians, who now had no or limited access to traditional comedy venues.

The presentation discusses the various transformations of comedy that occurred during the spring of 2020. As in many other spheres of life, comedians had to resort to the online realms. Being a performative genre that relies extensively on the communication with the audience, comedy had to search for creative solutions to embed the interactive elements into its new format.

The discussion of comedy at the time of the pandemic is impossible without adopting a broader perspective on its context. For example, in Ukraine comedy has also become intertwined with a COVID-19 conspiracy; Belarusian comedians reacted to the government's unwillingness to implement the measures to stop the spread of the disease. The flexibility of both the comedians and their audiences helped to reshape the comedy sphere of Eastern Europe so that it could continue providing humor and entertainment during the initial stressful months of the COVID-19 crisis.

Mütologiseeritud metafoorid tänapäeva rändenarratiivides

Reet Hiimäe

Lähtudes 2020. aastal Tansaania üksikisikutega ja fookusgruppides tehtud intervjuudest ning meedia- ja foorumitekstide analüüsist, esitan võrdleva ülevaate mütoloogilistest metafooridest ja jutumotiividest, mida kasutatakse immigrantide elust rääkivates narratiivides ja poleemikas Aafrika päritoluriikides (peamiselt Tansaania ja selle naabermaad) ja Eestis. Kõige sagedamini tõusevad esile kolm jututüüpi: 1) lääneriigid kui rikkad riigid, kui “töötatud maa”, kus “voolab piima ja mett”; 2) lääneriigid kui võõrandumise ja hirmu paigad, mis on võrreldavad mittekohtadega; 3) Aafrika sünnimaa kui idealiseeritud tõeline kodu, kus soovitakse kunagi surra ja maetud saada. Ettekanne toob välja argumentatsioonis korduvad mudelid (nt Jeesus või üleloomulikud olendid kui abilised töötatud maale jõudmisel), samuti selliste narratiivide rolli identiteediloomes, eluloojutustamisel ja psühholoogilise eneseabi vahendina. Tansaania kogutud materjali võrreldakse Eestis levinud vaadete, uskumuste ja narratiividega sisserändajate kohta (kasutades allikana siin tehtud intervjuusid, foorumi- ja kommentaariumitekste), et osutada lahknevustele ja stiilivahenditele (nt arhetüüpsed polariseeringud teljel: kurjus ja oht *versus* saatus, õnn ja üleloomulik agentsus).

Mütoloogilised loomad Eesti muinasajal

Tõnno Jonuks

Käsitlen ettekandes Eestis 11.–13. sajandini kujutatud loomi, keskendudes just mütoloogilistele loomadele. Kuidas neid määrata? Mida need tähendavad? Kas mütoloogilise looma taga on ka müüt? Miks neist mütoloogilistest loomadest nii vähe juttu on tehtud? Oluliselt selgemaks ei saa ilmselt midagi, aga ehk leidub ainekast kaasa mõtlemiseks.

Suurärimees ja Kriimani mõisa viimane omanik Karl Jänes elus ja folklooris

Eda Kalmre

Karl Jänes (1904–1950) on esimese Eesti iseseisvuseaja värvikas tegelane, kes on jätnud tänaseni ulatuva jälje kohalikku mälli ja pärimusse. Tema koos oma isa Mart Jänesega (1869–1933) on tänini justkui eestlasest võrsunud kavala, eduka ja rikka ärimehe sümbol- ehk koondkuju esimese vabariigi aegses Eestis, tartlaste mälestustes võrdses staatuses Kivisilla, Kaubahoovi ja Vanemuise teatriga. Vaieldamatu tõsiasi on see, et mõlemal mehel oli tollase Eesti kohalikus seltsi-, kultuuri-, majandus- ja ärielus ning poliitikas väljapaistev koht.

Juba 1930. aastate kollane ajakirjandus tegi ära suure töö paljude Karl Jänese kohta käivate juttude tekkeks ja kinnistumiseks, kujutades teda laia joonega helde rahvamehe, aga ka vulgaarse prassijana. Kriimani kandi pärimuses on Karl Jänes jäädvustunud kui tõeline rahvamees, võimekas, laia joonega arendaja, kes muutis mõne aasta jooksul Kriimani mõisa eriliseks aianduslikus, ehituslikus ja uuenduslikus mõttes. Aja jooksul on paljud siinsed pajatuslikud lood läbinud folkloriseerumisprotsessi ja kohandunud jutustajate endi väärtuste ja hinnangutega kohalikule ajaloole.

Karl Jänesest kui esimese eesti aja kangelasest ja pajatusetegelasest teatakse tänini lugusid, aga tema isiklikust elust teatakse vähe ning ka see on andnud alust mitmeteks tõlgendusteks/lugudeks. Olen Kriimani küla raamatu koostamise käigus kogunud Karl Jänese kohta materjale ajakirjandusest, vaadanud läbi arhiividokumente, teinud intervjuusid tartlaste ja oma koduküla inimestega, pidanud kirjavahetust Kihnu saare inimestega. Annan oma ettekandes ülevaate neist materjalidest.

(Lähi)lugejana arhiivis

Katre Kikas

Ettekandes heidan pilgu sellele, kuidas ma arhiivitekstidega töotan, arhiivist oma uurimuste jaoks materjali välja sõelun. Vaatluse alla tulevad sellised märksõnad nagu lähilugemine, vastu- ja pärikarva lugemine, kultuuri (vastu) kirjutamine, rahvalik kirjalikkus ja rahvalik teorialoome.

Kadakas

Andres Kuperjanov

Harilik kadakas (*Juniperus communis L.*) on Euraasia kesk- ja põhjaosas ning Põhja-Ameerikas tavaline küpressiliste sugukonda kuuluv puuliik. Eestis on kadakas üldlevinud, kuid tema peamised kasvualad on Saare- ja Läänemaal. Tavaliselt kasvab kadakas põõsana, kuid soodsates tingimustes võib temast areneda küllalt suur puu.

Suurtest kadakatest leiame sisestatud arhiivitekstides andmeid 12 puu kohta üle Eesti, kaks neist olevat kindlasti saanud alguse Rootsi kuninga/kindralite kadakasest kepit. Eesti kuulsaima, väändunud Kernu kadaka kohta on 32 kirjet. Kernu kadaka olevat istutanud Rootsi kuningas Karl XII Põhjasõja ajal ja ütelnud, et kui see kadakas ära kuivab, siis tuleb Rootsi aeg tagasi. Tema kõrgus on neli meetrit ja tüvi väändunud väidetavalt seitse korda.

Ettekande aluseks on folkloristika osakonna usundiliste tekstide sisestustest leitud kadakatega seotud etioloogilised motiivid, vihjed traditsioonidele ja praktilisele kasutamisele.

Oma omaduste tõttu kasutati kadakat meditsiinis ja veterinaarmeditsiinis, nt ruumide desinfitseerimiseks, demonitevastase relvana, teda tuntakse ka toidutaimena.

Kultuurispetsiifiliste sõnade tõlkimine eesti-komi sõnastikus

Nikolay Kuznetsov

Eri keeltes on sõnu, mida pole alati lihtne tabavalt ja arusaadavalt tõlkida. Need tähistavad lähtekeelespetsiifilisi asju või antud kultuuriruumis levinud olemeid, mis on sihtkeele ja -kultuuri jaoks võõrad või vähetuntud. Selliseid põnevaid juhtumeid on ette tulnud ka EKIs ilmunud eesti-komi sõnastiku (2021) koostamisel. Kultuurispetsiifiliste sõnade tõlkimisel on sõnastikus kasutatud erinevaid tõlkestrateegiaid: sõnasõnaline tõlge, parafras, kirjeldamine ja/või kommentaar. Tagantjärele ei tundu üks või teine valitud strateegia iga kord kõige õnnestunud. Õnneks on tegemist veebisõnastikuga, mis võimaldab selle sisu hõlpsasti korrigeerida.

Vernakulaarsed mudelid: taevas ja paradiis läänemeresoome ja idaslaavi folkloori põhjal

Mare Kõiva

Ettekanne annab ülevaate eesti ja soomeugri rahvaste taeva ja paradiisi mudelitest ja võrdleb neid lähemate Skandinaavia ja idaslaavi andmetega. Erinevate uskumuste ja müütide põhjal on uurijad määranud vähemalt kolmekihilise maailma kujutluse: taevas, maa ja maa-alune ehk teispoolne maailm. Siiski on rahvapärases kujutluses sageli nii taeval kui maa-alusel maailmal hoopis rohkem kihistusi, nt kolm või seitse või koguni üheksa kihti, sinna jõudmiseks läbitakse eriline teekond. Põrgu võib asuda maa peal, metsas, taevas. Maa-alune maailm võib olla taeva täielike tunnustega ja selleks otseselt ka nimetatud. Taevas võib asuda meie maailma kõrval. Rudolf Põldmäe (1935) esitab 18. sajandi eesti prohvetite nägemustes kirjeldatud teekonna külmas ja pimeduses, uttu ja halli jäisusesse mähkunud maailmamäeni, mille otsa on lahkunud vaja jõuda – seal asub surnute elupaik (sama kohtab ka teiste soomeugri rahvaste pärimuses). Slaavi traditsioonis võib olla tegemist jäämäega, mille otsa ronimiseks on tarvis elu jooksul ära lõigatud küüsi (Vinogradova & Levkievskaja 2017; Boganeva & Kõiva 2021; Arukask 1998), komi uskumustel on enim seoseid apogrüüfidega (Limerov 2020: 192).

Slaavi teispooluses on põrgu ja paradiis lähestikku, neid võib lahutada vaid jõgi, kuid teispooluse mudelitena on käibel veel aed, saar, linn, piiratud seintega ruum – kõik need asuvad taevas ja tähistavad paradiisi funktsioonis ala. Taevas võivad lisaks surnute hingedele liikuda Vana Testamendi tegelased (Belova & Kabakova 2012: 400), see võib olla õitsev aed, mida kohtame ka paaris eesti variandis. Valgevenelastel Polesjes on tuntud hiiglaslik taevane tarastatud aed kümne versta kõrguste klaasseintega, mida katab klaasist võlv; tarastatud taeva kohta ja klaaskambrite süsteemi kohta on teateid ka eestlastelt (võib olla ka apogrüüfidest mõjutatud teadmine). Slaavi kujutelma erijoon on muutumatu aeg ja ruum (vrd Jason 1985), sest kus iganes paradiis ka ei asu, seal paistab igisoojendav päike, loomad on omavahel sõbrad ja inimesed umbkaudu 30aastased ega vanane. Vadjalastel eendub muude uskumuste kõrval kujutlus taevast ja paradiisist kui taevasest aiast, kus

kasvavad puud (Arukask 1998). Keeruka ja vastuolulise struktuuriga on ka eestlaste teispoolsuse kujutelmad: taeval on mitu korrust, millest kolmandas elavad vagade inimeste hinged. Taevas võib üksikteateil paikneda nii paradüis kui põrgu, tavaliselt on see seotud kindlate tähtede, kuu ja päikesega. Paradüis võib samas paikneda ka maa all, kuskil läheduses, nn paralleelmaailmas, kuhu inimene sattus eksikombel, või mäel või maailma serval, või taevas, tähtedel. Võrdlusi on võimalik laiendada Juri Berezkini motiivikataloogi põhjal.

Tänu sõnad

Uurimuse valmimist toetas Eesti-uuringute Tippkeskus (Euroopa Regioonaalarengu Fondi kaudu, TK-145) ja EKM projekt 8-2/20/3.

Kirjandus

Arukask, Madis 1998. Teispoolsus. I: *Vadja aken. Vaateid vadja rahvausundile ja asustusloole*. Tartu: EKI.

Belova, Olga & Kabakova, Olga 2012. Rai. Slavjanskije drevnosti IV. Moskva: Indrik.

Berezkin, Yuri & Duvakin, Evgenii 2004. *The Thematic Classification and Areal Distribution of Folklore*. Mythological Methods. The Analytical Catalog (<http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin> – 23.09.2021).

Boganeva, Elena & Kõiva, Mare 2021. Mifologicheskiye teksty russkogo arkhiva ELM v zapisyakh 20–40-kh gg. XX v. Monumenta Antiqua Estoniae. Russian Folklore I. Tartu: ELM Scholarly Press.

Jason, Heda 1988. *Whom Does God Favor: the Wicked or the Righteous? The Reward-and-Punishment Fairy Tale*. FF Communications 240. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.

Limerov, Pavel 2020. *Narrativy bristianizacii v formirovanii komi literaturnoj tradicii v kontekste russkoj slovesnosti (XIV–načalo XX vv.)*. Sõktõvkar: IJa LI.

Pöldmäe, Rudolf 1935. *Taevakäijad = Die "Himmelsgänger"*. Tartu: K. Mattiesen.

Vinogradova, Liudmila & Levkieskaja, Elena 2017. *Narodnaja demonologija Polesja 2. Demonologizatsija umersih ljudej*: Publikacii tekstov v zapisjah 80–90 gg. 20. veka. *Studia philologica*. Moskva: JSK (Jazyki slavjanskoi kultury).

Wright, J. Edward 2000. *Early History of Heaven*. Oxford: Oxford University Press.

Märkmed: